

ПРИРОДООХОРОННЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ЧЕРЕЗ ФОЛЬКЛОР

Ми живемо в цікавий і складний час, коли на багато речей людині, треба дивитися по-іншому. У своєму житті ми відкриваємо багато того, що вже було відомо нашим пращурам. Історія — це не просто сума фактів, це перш за все елемент культури, шедеври розумової діяльності. Знання, що закодовані у вигляді загадок, прислів'їв, приказок, допомагали українцям запам'ятати народний календар польових робіт, властивості рослин. Наші пращури вміли порівнювати образи людини з характерами тварин, влучно висміювати негативні якості односельців. Найдавнішими за походженнями є прислів'я про природу, її явища, рослинний і тваринний світ.

З давніх-давен слов'яни любили й шанували землю, вірили в її силу та щедрість. Набутий народом досвід закріпився в приказках-порадах: як доглядати землю, удобрювати її. Більшість прислів'їв про природу вийшли за межі своїх семантичних полів і зараз уживаються в переносному значенні («Доки сонце зійде, роса очі виїсть»). Прислів'я про пори року — енциклопедія хліборобського життя («Весняний день рік годує»). Після холодної зими настає весна, і всі її чекають з нетерпінням. Добробут людей значною мірою залежав від природи, погодних умов. Із прикметами тісно пов'язані прислів'я — спостереження за зміною погоди, що могло вплинути на хід сільськогосподарських робіт («На Іллі — новий хліб на столі»). Рослинний світ наділяли людськими рисами, наприклад: мале деревце — це підліток, якого треба виховувати («Гни деревину, поки мала»).

Що стосується загадок, то вони є засобом розвитку кмітливості, уважності, тямущості, випробовування розумових здібностей людини. А чи не це є основною метою уроку? Кожна загадка несе елемент гри, що збуджує уяву того, хто має її відгадати, розвиває художнє мислення. У загадках про рослинний і тваринний світ фігурують насамперед культурні рослини, які здавна відігравали важливу роль у житті людини, свійські тварини, домашня птиця, також дикі звірі, рослини й комахи. Широко представлена в народних загадках сама людина, її природа, здоров'я. Внутріш-ньою основою художнього образу тут є асоціативний зв'язок, що дає широкі можливості для домислу, розвиває кмітливість, спостережливість, активно стимулює фантазію. Тому завдання вчителя — використати надбання усної народної творчості з метою надання учням можливості відчувати велич і гармонію природи, наголосити на залежності людини від природи, спорідненості з нею.

Розглянемо ці можливості вчителя біології на конкретних прикладах.

БОТАНІКА

Під час вивчення теми «Основні функції рослинного організму», розглядаючи роль добрив, варто нагадати мудрість («Добре грунт угноїш — урожай потроїш»), використання сівозмін («Хліб на хліб сіяти — ні молотити, ні віяти») та час робіт («Гречка каже: а мене хоч в золу, аби в пору», «До Миколи не сій гречки та не стрижи овечки», «Тоді просо (засівається, як глухий дуб розвивається»).

Під час вивчення органів квіткової рослини можна запропонувати такі загадки: «Що то за дерево, що сонця не бачить?» (*корінь*), «Літом борода виростає, а зимою опадає» (*листя на дереві*), «У лісі росте, з лісом рівняється, а лісу не бачить» (*серцевина в дереві*).

Під час вивчення теми «Проростання насінини» поясніть наявність однієї з умов: «Дощ упору — золото», «Сухий березень, теплий квітень, мокрий май — буде добрий урожай», «Як у травні дощ надворі, то восени хліб в коморі», «Казав ячмінь: кинь мене в грязь — будеш князь».

Вивчаючи тему «Живі організми та доквілля» на уроці «Середовища життя організмів», наводимо приклади взаємозв'язків рослин з іншими організмами та неживою природою («Бджоли раді цвіту — люди літу»).

Вивчаючи царство Гриби, за приказкою «Опеньки з'явилися — літо скінчилося» діти

можуть відповісти на запитання:

- а) Де трапляються опеньки?
- б) Як можна прокласифікувати цей гриб?
- в) Охарактеризуйте зв'язок гриба з умовами середовища.
- г) Яку роль у природі відіграє гриб?

А як вам загадки: «Є шапка, але немає голови; є нога, але без черевика» (*гриб*), «Стоїть пані в лісочку, має червону сорочку; хто іде, той поклониться»? А прикмети якого отруйного гриба описано так: «Сидить дід у траві, голова в нього в крові»? (*Мухомор*)

Під час вивчення відділу Мохоподібні можна запропонувати учням пояснити таке: «Було, та мохом поросло». А коли може порости мохом? Або: «Ні сучечок, ні листочок, а на дереві росте». Де можна зустріти мохи, в яких кліматичних зонах і чому? Під час формування яких типів рослинного покриву простежується їх провідна роль? Чи не закралася помилка в загадку: чи дійсно можливо побачити мох на дереві?

Під час вивчення відділу Голонасінні рослини учням на початку уроку можна запропонувати подумати над такою загадкою: «В яким лісі немає листя?» Пояснить, чим є «листя» хвойних. Яка тривалість життя хвої? Ялині та сосні присвячені такі загадки, відомі всім із дитинства: «Зимою, як літом, літом — як зимою», «Зимою і літом однакове цвітом». У яких кліматичних зонах трапляються ці рослини? А що відбувається з листям узимку? Чи згодні ви з твердженням, що в загадці правильно підмічено особливості будови та життєдіяльності голонасінних рослин?

Вивчаючи значення покритонасінних рослин у природі й житті людини, потрібно звернути увагу на зразки народної творчості — загадки, що присвячені найпоширенішим сільськогосподарським рослинам, які були основою харчування людини:

Що то за твір, що ні чоловік, ні звір, а має вуса. (*Ячмінь*)

На городі молода пишні коси розпліта, у зеленії хустинки золоті хова зернинки. (*Кукурудза*)

Без рук, без ніг, а пнеться на батіг. (*Квасоля*)

Під землею птиця кубло-звила і яєць нанесла. (*Картопля*)

Головата, дженджуриста, сорочок наділа триста, а нога одна. (*Капуста*)

Баран у коморі, а роги його надворі. (*Буряк*)

А що то за коні в гаю на припоні: довгасті, голчасті, зеленої масті, нікого не возять, лише солі просять. Оті коні на припоні — не їдять, не п'ють, а гладшають. (*Огірки*)

Дівка в коморі, а коса надворі. (*Морква*)

Повна діжка жита п'ятачком накрита. (*Мак*)

Біг через пліт, зачепивсь, та й висить. (*Гарбуз*)

Що то за мартин дереться на тин? (*Хміль*)

Хлопець Мартин похилився через тин. А дівчина Гапка: «Яка в тебе гарна шапка! Ще й жовта китиця проти сонця світиться. Як прилетять горобці, буде тобі, як вівці від сірого вовка». Що це за примовка? (*Соняшник*)

Сидить Марушка в семи кожушках; хто її роздягає, той сльози проливає. (*Цибуля*)

Що то за голова, що лиш зуби й борода? (*Часник*)

Червоний колір, а винний смак, кам'яне серце, чому це так? (*Вишня*)

Весною біле, літом зелене, восени жовте, зимою добре. (*Груша*)

Не розбивши горщика, не з'їси й кашки. (*Горіх*)

ЗООЛОГІЯ

Раки? Хто про них не чув? Відгадайте загадку про героя нашого уроку. Готові? «Швець — не швець, кравець — не кравець; держить в роті щетинку, а в руках ножиці». Ще одна: «Живе — то чорне, погане, а вмере — то красне, рум'яне» — це все про нього, про рака. Які прикмети тварини допомогли вам одразу знайти відповідь? З чого складається хітиновий покрив раків? Що являють собою «ножиці» та чи має тварина руки? Можна дати дітям завдання: підготувати вдома відповідь на загадку-питання: «Годі то буде, як рак свисне». А чи свистять узагалі раки? Чому так говорять? Є про що порозмірковувати на уроках,

присвячених вивченню класу Ракоподібні.

На уроці «Роль комах у природі та житті людини» вказуємо на велику працездатність комах («Бджола мала, та й та працює»), ролі її як запилювача рослин («Бджоли раді цвіту — люди літу», «Де цвіток — там медок»), негативне («Заліз черв'як у хрін, та й хвалиться, що йому добре»). А ось і наш комарик, не оминули і його увагою: порівнюють з ним («Зимою деньок, як комарів носок»), не люблять його («Ні рак, ні риба, ні звір, ні птиця, голос тоненький, а ніс довгенький; хто його уб'є, той кров свою пролле»). Знаючи закони фізики, поясніть, чому комар пищить: «Летить — пищить, сяде — мовчить. Хто його вб'є, той свою кров пролле». Які фізіологічні особливості життєдіяльності комахи поклав народ у загадку? Поясніть їх. Не забудьте про бджіл: «Бджола ведмедю медом данину платить». Поясніть зміст цього вислову.

«Як зазиміє, то й жаба оніміє», «Дметься, як жаба на кладці» — це все про них, про земноводних. Чому б не запропонувати учням поміркувати над явищами, про які йдеться у прислів'ї? А тепер відгадайте загадки: «По дорозі стрибає, по воді плаває», «Від чийого-будь приходу скаче дурень з прірви в воду». Поясніть, чому жаба і стрибає, і плаває. Чому її життя пов'язане з водою, «скаче в воду»? Які сезонні явища в житті тварин помічено та зафіксовано тут?

Під час вивчення надкласу Риби на уроці «Значення риб у природі» запропонуйте учням знайти недоречності в приказці «На те шука в морі, щоб карась не дрімав». Багато порівнянь і побажань теж влучно використовують різні властивості риби («Б'ється, як риба об лід», «Вертиться, як в'юн в ополонці»), А скільки загадок їм присвячено: «Водою їхали пани, на них срібні жупани, хоч жупани — лата на латі, панам раді в кожній хаті», «Кинув не палку, піймав не галку, скубу не пір'я, їм не м'ясо», «Голова є, а шиї немає; очі є, а брів немає; рот є, а не говорить; без ніг, а далеко ходить», «Чорну гадюку візьму я в руку — вона не вкусить» (*в'юн*), «В якої риби з одного боку очі?» (*камбала*). Які відділи тіла є в риби? Як «ходить» риба? Яке значення мають представники риб у практичній діяльності людини? А чому в камбали очі з «одного боку»? Яке пристосування до водного середовища існування в цих тварин?

Під час вивчення класу Плазуни запропонуйте учням відгадати тему уроку, знайшовши відгадку до загадки «В кого кам'яна сорочка? >>». А героями уроку будуть також змії («Посеред ліса лежить шмат заліза; хто знайде — обмине» (*гадюка*)), ящірки («Дівочка, чичирочка — ні луски, ні пір'ячка» (*ящірка*)). До яких рядів належать ці тварини? Яких лусканих можна зустріти в українських лісах? Як саме вони пристосовані до життя на поверхні землі або у водному середовищі? Назвіть ряд плазунів, які взагалі не трапляються на нашій території.

На уроці «Значення птахів у природі та житті людини» попросіть дітей пояснити приказку, використовуючи свої знання з фізики: «Чайки низько літають, дощ обіцяють», «Чайка сіла в воду — чекай доброї погоди». А яка роль птахів у цій: «Де багато пташок, там нема комашок»? До яких рядів їх потрібно віднести?

Знайомлячись із плацентарними ссавцями, спостерігаємо, що людина багато уваги приділяла сільськогосподарським тваринам, часто висміюючи вади людської поведінки, порівнюючи їх із поведінкою тварини, наприклад свійської свині («Од свинячого полку не буде толку», «Свиня полудня не знає», «Голосок дзвенячий, а совість свиняча», «Куме Андрію, не будьте свинею, коли вас люди величають»). Містяться відомості про життя вовків у природі, їх вдачу: «Вовк линяє, а вдачі не міняє», «Вовка як не годуй, а він усе в ліс дивиться, «Не довіряй вовку череду», «Пожалів вовк кобилу — зоставив хвіст та гриву». Хитрість лисиці теж не оминули увагою: «Старого лиса не виведеш з ліса». Загадки: «Прийшла кума із довгим віником, на бесіду із нашим півником, схопила півня на обід та й замела мітлою слід» (*лисиця*), «Вік свій ходить з клумаками, та ще й сідають на нього з мішками» (*верблюд*), «Хто влітку гуляє, а зимою спочиває» (*ведмідь*), «Косий біс побіг у ліс» (*заєць*), «Пролетіло на хвості та й сховалось в хворості» (*білка*). Визначте систематичне положення типових представників, про яких ідеться. Чи всі вони

трапляються у вашій місцевості? Підготуйте про деяких із них детальну розповідь до наступного уроку.

Поважаючи тварин, люди переносили на них ознаки трудівника, порівнюючи його з конем («Згаяного часу і конем не здоженеш»), волом («Час не віл, його не налигаєш»). Ці особливості ставлення до тварин можна розглянути на уроці «Значення ссавців у природі та житті людини». Також слід простежити значення господарських тварин: собаки («Не має собака роботи, то хвіст лиже»), kota («Пішов кіт спати, а миші танцюють»), птахів («І чорна курка білі яйця несе»). Загадки: «І своє дитя не забула, і чужих погодувала» (*корова*), «Хто боком спить, а лежачи їсть?» (*свиня*), «Губить він живії душі, на печі він спить в кожусі» (*кіт*). Складіть опорний конспект на тему «Значення ссавців у природі та житті людини». Дайте своє тлумачення народним спостереженням. Чи з усіма висловами ви згодні?

АНАТОМІЯ, ФІЗІОЛОГІЯ ТА ГІГІЄНА ЛЮДИНИ

Знайомтеся, друзі, це все про нас, *Ното зарієнз*: «Стоїть вилка, на вилках барилко, на барилку клубок, на клубку лісок», «Був собі гай, за гаєм моргай, за моргаєм гладай, за гладаєм сапай, за сапаєм хапай, за хапаєм тримай, за тримаєм бовтай, за бовтаєм ковтай», «Густий ліс, чисте поле, два соболи, два скла, труба, бомба, а в тій бомбі лепетало». Запропонуйте розгадати їх на першому уроці. Поясніть, що буде метою наших уроків біології протягом наступного року? Чому ви так вирішили?

У темі «Мислення і свідомість» під час вивчення значення мови як сигнальної системи учням слід запропонувати подумати над такими приказками: «Слово — не полова, язик — не помело», «Умій сказати, умій і змовчати», «Від теплого слова і лід розмерз-не», «Гостре словечко коле сердечко», «Удар забувається, а слово пам'ятається». Чи завжди ми думаємо, що, де, коли та кому говоримо? Життя людини складне, сповнене і радощів, і горя. Учням варто про це поміркувати.

На уроці «Вплив алкоголю, наркотиків і токсинів на нервову систему та поведінку людини» запропонуйте поміркувати над висловами: «Дурень нічим не журиться, горілку п'є і люльку курить», «Дурень розумного не любить, а п'яний — тверезого», «Дурному і п'яному море по коліна», «П'яниці кажи, щодень, а він каже, що ніч», «Соха — не плуг, тачка — не машина, п'яниця — не чоловік», «Коза — не тварина, п'яниця — не людина», «Від п'яного і чорт утікає», «Пий, брате, пий, а на старість — торба й кий». А ось і про тютюн: «Курити хочеться, аж вуха попухли», «За люльку й батька бпроміняв», «Хоч ходимо голій босі, та куримо папіроси», «Анута, синки, за люльки, нехай паска постоїть». Який негативний вплив наркотичних речовин на особистість людини? Як та на які системи органів вони впливають? Підготуйте розширений звіт, використовуючи підручник, додаткову літературу.

Вивчаючи формування поведінки та психіку людини, характеризуючи процеси пам'яті, можна відмітити таке: «На пам'ять свою скаржиться кожен, а на розум ніхто», «Забув, мов заорало», «Більше забувається, ніж пам'ятається», «Добре довго пам'ятається, а лихе ще довше». Що лежить в основі довготривалої пам'яті? Про який різновид пам'яті йдеться в останньому випадку? Чи є зв'язок між запам'ятовуванням та забуванням?

На уроці «Умовні та безумовні рефлексії. Інстинкти», розглядаючи умови їх формування, попросіть учнів пояснити вислови: «Наука — срібло, практика — золото», «Гарно того вчити, хто хоче все знати». Яке місце в еволюції займає утворення тимчасових зв'язків як чинник умовного рефлексу? Що необхідно для створення умовного рефлексу?

Риси характеру та вади людини, особливості перебігу психічних процесів, індивідуальні психологічні особливості та процеси, Що лежать в основі пізнання людиною навколишнього світу (увага, відчуття, сприйняття, пам'ять, емоції, компоненти особистості), теж не оминали уваги людини: «Він дуже розумний: решетом зірки у небі ловить», «Вчися розуму не до старості, а до смерті», «Голова, як гарбуз, а розуму ані ложки», «Мовчи, так подумують, що ти розумний», «Розумний мовчить, коли дурень кричить»,

«Ростом за Івана, а розумом з болвана», «Розумного пошли — одне слово скажи, дурня пошли — три скажи та й сам за ним піди», «У нього в голові ще віють вітри, віють буйні!», «Всяке діло починай з голови», «Дурачку гаразд у хату лізе, а він сміється», «Дурень воду носе, дурна бога просе: "Гори, хата, ясно, щоб ти не погасла!"», «Дурному не скучно самому: сидить та й регочеться», «Не пихайте його, він і сам упаде», «Лежачою собаку всі беруться кусати», «Наївся забудьків», «Ішла роззявляка, а їхав проворняка та мені дишлем у рот», «Ні риба, ні м'ясо, а щось наче гриб», «Се вже за попихача обрали: куди не попхнуть, туди й поточишся», «Доброго пси кусають», «Доти чоловік добрий, поки його десятником не наставлять», «Всюди добре, де нас немає, а як ми прийдемо, то попсуємо», «Злий плаче від зависті, а добрий від радості», «Хто сміється з чужої біди, діждеться й своєї котроїсь середи», «Сирого не їм, печеного не хочу, вареного терпіти не можу». Весь цей матеріал використовується під час вивчення характеру людини, обдарованостей та здібностей, характеристики можливостей організму в темі «Мислення та свідомість».

Ставлення до їжі можна простежити під час вивчення теми «Харчування і травлення». Не знаючи про сучасне поняття раціонального харчування, спостерігаючи та вивчаючи своє здоров'я, українці, вживаючи в їжу місцеві рослини та тварини, склали свій харчовий раціон, якому можуть позаздрити жителі багатьох країн. Бо наші предки дійсно знали ціну їжі, вміли готувати, лікуватися нею та, головне, вміли бути здоровими! І це ставлення передали як науку своїм нащадкам. Прислухайтеся до цих порад!

На проблему харчування, ожиріння та впливу на стан здоров'я переїдання вказують приказки: «Вип'є і з'їсть за трьох дурних і за себе, четвертого», «Оці ще з'їм, та після ще сім, та ще полежу, та ще стільки ж змережу, подивлюсь на сволок, та ще сорок, а як не полегшає — значить, пороблено». Ознаками гарного апетиту є: «З'їв, як за себе кинув», а ось погане поводження за столом: «Допався, як віл до браги». А який українець без борщу! Існує безліч зразків народної творчості, що присвячені цьому національному продукту! «Добрий борщик, та малий горщик», «Каша наша, батьків борщ», «Що до чого, а борщ до хліба», «Дурниці вареники та варяниці, інша справа борщ — хоч поганий, так до біса!», «Що небудь, аби борщ», «Поволі, хлопчику, — раз хліба, два рази борщику», «Багато — два гриба в борщ», «Борщ без каші удовець, каша без борщу — вдова», «Із знехочу з'їв три миски борщу». Святе ставлення до хліба супроводжувало людину все життя: «Риба — вода, ягода — трава, а хліб усьому голова», «Без хліба і любов гине», «Паляниця — хлібові сестриця».

Основними стравами, що споживали українці, були ще, крім хліба та борщу, каші («Хліб та каша — то їда наша», «Аби пшоно — каша буде», «Гороху треба їсти потроху»), квас («Хліб та квас — буде з нас»), вареники («Ріж мою душу вареником до подушки», «Химерний, маленький, бочкастий, товстенький, чимось смачним напхався; в окропі купався, у дірку впав — там і пропав»), пиріжки та пироги («Дай торбу з пирогами і чорта з рогами — все мало», «Аби були пиріжки, то й найдуться і дружки»), куліш («Хоч куліш, та з перцем»), молоко та продукти його переробки («Літом без молока — як зимою без кожуха», «Сир з'їв, а на масло дивився»). А сало? Як без нього? («Каші салом не зіпсуєш», «Живу добре: сало їм, на салі сплю, салом укриваюсь».) А м'ясо? («Добрі ковбаси, та не про нас», «Поїси рибки, нап'єшся водички, а їсти попросиш».) Люди помічали значення води та мінеральних речовин для правильного обміну речовин: «Без солі та без хліба погана бесіда», «Додав йому солі до оселедця», «Ліпше недосолити, ніж пересолити», «Нема голоду, коли п'ється вода», «Води — хоч топись, та нема де напитись». Саме такий раціон харчування забезпечував наших пращурів складовими їжі: оптимальним співвідношенням амінокислот, поліненасичених жирних кислот, жирів, цукрів, вітамінів та мінеральних солей. Проаналізуйте склад окремих продуктів у меню українців за їх збалансованістю.

На першому ж уроці, ознайомлюючи учнів з основними продуктами харчування, зазначаємо, що в наших предків дуже багато приказок, загадок, казок та інших зразків творчості, у яких з великою любов'ю наводиться безліч варіантів основних сільськогос-

подарських культур, що з давніх-давен вирощували на нашій землі та входили до меню людини. Це й мак («Сім літ мак не родив, а голоду не зробив»), жито та ячмінь, овес як основна зернова культура («Жито годує всіх, а пшениця — на вибір», «Жито два тижні зеленіє, два тижні колоситься, два тижні відцвітає, два тижні наливає та два тижні поклони б'є, жати себе просить: "Поспішай, — каже, — бо зерно спливе!"»), «Сій овес у кожусі, а жито — в брилі», «Пшениця колоситься — життя веселиться», «Сій, діду, ячмінь, бо вже зимі амінь!»), гречка («Не зважай на урожай, а гречку сій»), кукурудза («Кукурудза хороша і мила, якби сама уродила»). Серед овочевих культур найпоширенішими є бобові («Біб — то пихатий хліб», «Горох горох, а змолотили — квасоля»), горох та капуста («Горох та капуста — хата не пуста»), редька та хрін («Редьці до хрину нічого рівнятись», «Хрін каже: "Я добрий з м'ясом!", а м'ясо каже: "Я й без хрону добре!" >>»), хміль для приготування тіста («Хмелина з кілочка та на дубочок»), цибуля та часник («Цибуля ся дивувалася, що петрушка танцювала», «Цибулю, часник, буряки і пастернак у великім притиску погризе неборак»). Що стосується «постачальників» м'яса та молока, яєць, то це були такі тварини: вівці («Куди баран, туди й вівці»), корови («І чорна корова біле молоко дає»), коні («Хто коня годує, той дома ночує»), кози («Іли кози деревця і хвалили без кінця»), свині («Вже свині не до поросят, коли її смалять»); птахи («Індик думав, та в борщ попав», «Кудахче курка під бузком, а яйце несе в кропиві»). А мед! Хто його хоч раз у житті не ласував! («За бджоли не скажу — а мед солодкий», «Медом куті не зіпсуєш», «Самі мед п'ють, а нам дулі дають».)

У темі «Розмноження та розвиток людини» під час вивчення постембріонального розвитку слід звернути увагу на знання українцями вікових періодів та філософське ставлення до смерті: «Що буде, те й буде, а дві смерті не буде», «Чи пан, чи пропав — двічі не вмирати», «Життя закоротке для розкоші, а задовге на горі», «Біжить, мій вік, як вода по камінню», «Як же мені знати, котрий мені рік? Як родивсь, то без пам'яті був, як ріс, то розуму не мав, а як уже до розуму дійшов, тоді б то й лічить, та багато літ уплило».

На уроці «Розвиток людини після народження» слід зазначити необхідність виховання покоління та проблеми, що виникають на рівних стадіях онтогенезу («Син мій, а розум у нього свій», «Багато няньок — дитя без носа», «Чим би дитина не бавилась, аби не плакала», «Коли дитини не навчиш у пелюшках, то не навчиш у подушках», «Жінка для совіту, теща для привіту, матінка рідна луч-че всього світу», «Парочка — Мартин та Одарочка», «Хто вранці ходить на чотирьох ногах, удень на двох, а ввечері на трьох?» (людина повзає в дитинстві, ходить, у старості спирається на палицю)). Всьому на цьому світі приходить кінець, спливають літа, сили, залишаються лише спогади про минуле, і немає вороття («Старій бабі і на пічці ухаби», «Спромігся дід на обід, а баба на кисіль», «Розсипався б дід, якби баба його не підперезала», «У кожного діда своя біда», «Казав дід бабі: "Якби сир та масло, то вареників наварили б, тільки ж що ж — борошна нема"»).

Розглядаючи біосоціальну основу створення сім'ї, слід згадати короткі та влучні спостереження, що присвячені чоловікові та жінці, їх взаємостосунками, злагоді та любові в сім'ї, висміюють проблеми, що роблять немічними сім'ї, руйнують почуття: «Хороша жінка — мужеві слава, а лиха — згуба», «Чужі жінки — як маківки, а свої — як опудало», «На красиву жінку гарно дивитись, а з розумною гарно жити», «Перша жінка сужена, друга — ряджена, а третя — від чорта принесена», «За доброго мужа жона як ружа, а за лихого драба — за рік, за два — баба», «Якщо муж без ума, то і жінка дурна»). А міцна основа кожної сім'ї — діточки... Одночасно порушуються і проблеми виховання: «Без дітей горе, а з дітьми — вдвоє», «Дитина каже, що бита, а не каже за що», «Люби дитину, як душу, а тряси її, як грушу», «Діти — найбільша радість у світі», «Діти тому тихо, що зробили лихо», «Дитина — мов порожня посудина: що в неї влілеш, те й держить», «Що вчать дома діти, то й знають і сусіди».

Вивчаючи тему «Кров і лімфа. Кровообіг і лімфообіг», слід розповісти про бережливе ставлення людини до неї («Кров не водиця, проливати не годиться»). А людське серце... З ним порівнюють, його люблять, воно радіє й переживає разом з нами. Воно головне. Як

йому доводиться в цьому світі жити? («Два серця розуміють краще, ніж дві голови», «Кров — не вода, а серце — не камінь», «Серце не болить, як очі не бачать», «Кому весело на серці, до того весь світ сміється», «Легше на серці, як виговоришся», «Серце чує, а не скаже», «Так, як батогом мене по серцю оперезав», «Що на серці робиться, то на язиці не втаїться», «Якби ти знав, що в моєму серці діється; доторкнись — то загорись».) Які вам відомі хвороби серця? Чи можна їх пов'язати з емоційним станом людини? Чому? Доведіть свою думку.

Під час вивчення теми «Сприйняття інформації нервовою системою. Сенсорні системи» на уроці «Зорова сенсорна система» слід зазначити, що українці давно помітили вагому роль ока перед усіма іншими системами: «Краще раз побачить, як тричі почути», «Бачили очі, що купували, їжте, хоч повилазьте», «Не купуй kota в мішку», «Не витріщиш очі — витріщиш калитку», «Як з очей, так і з мислі», «Очі карі — люди браві, очі сірі — люди смілі»). А ось і загадки: «Було собі два брати, і обидва Кіндрати, через дорожку живуть і один одного не бачать», «Круглі озерця ніколи не замерзають», «Глухий сказав: "Послухаємо!", сліпий сказав: "Побачимо!"» А що казати про наш язик?! Хіба ж можна без нього «переливати з пустого в порожнє»? «Нащо нам музики, коли в нас довгі язики?» Це він, основний орган спілкування! А як добре він пов'язаний із психічною діяльністю людини, як цей зв'язок влучно підмітили люди: «Голова, як тік, а язик, як ціп: що хочу, те й молочу!», «У короткого розуму язик довгий», «Що на умі, те й на язиці». А як вам ці: «За білими березами лежить талалай», «Два ряди сорочок, а між ними фартушок», «Січкарі січуть, а син Мартин перевертає тин»? Поясніть, для чого потрібні органи чуття? Як сприймає людина навколишнє середовище? Що є подразниками для аналізаторів?

Питанням здорового способу життя слов'яни приділяли багато уваги. Що треба знати, щоб бути здоровим? Чи завжди ми з любов'ю ставимося до свого організму? Із цього переліку можна вибрати приклади приказок і прислів'їв до будь-якого уроку та попрохати учнів їх прокоментувати:

- Найбільше багатство — здоров'я.
- Було б здоров'я — все інше наживемо.
- Держи голову в холоді, ноги в теплі — проживеш довгий вік на землі.
- Як немає сили, то й світ не милий.
- На похиле дерево і кози скачуть.
- Поганому животу й пироги вадять.
- Плохеньке поросся і в петрівку мерзне.
- Подивись на вид — та й не питай про здоров'я.
- У здоровому тілі — здоровий дух.
- Гіркий тому вік, кому треба лік.
- Весела думка — половина здоров'я.
- Хто хвороб у собі шукає, той завжди їх повно має.
- Запущену хворобу важко лікувати.
- Хвороба їде в хату рисаками, а виїжджає волами.
- Нежить — хвороба нестрашна: мій батько з нею помер, і нічого-йому не сталося.

Запропонуйте учням на уроці «Терморегуляція. Шкіра» пояснити влучні народні вислови, які характеризують процеси теплообміну та механізми терморегуляції: «Так холодно, що якби не вмів дрижати, то замерз би», «Холодно, хоч собак ганяй», «Що за холод, як козак молод», «Краще почервоніти, ніж посиніти». Поясніть, як температура впливає на активність клітин? Яке значення в цих процесах відіграє підшкірна клітковина? Чому людина «дрижить» і чому краще «почервоніти»?

ЗАГАЛЬНА БІОЛОГІЯ

Під час вивчення теми «Спадковість та мінливість» слід звернути увагу учнів на головні механізми спадковості, виявлені на основі спостережень. Ми не раз чули: «Які мамка й татко, таке й дитячко», «Який кущ, така й хворостинка, який батько, така й дитинка»,

«З кривого дерева крива й тінь», «Яке волокно, таке й полотно», «Яке коріння, таке й насіння», «Яке дерево, такі й квіти; які батьки, такі й діти», «Який дуб, такий син, який батько, такий син», «Яка гребля, такий млин; який батько — такий син». «Які самі — такі й сини», «Яке зіллячко — таке й сім'ячко», «Яблучко від яблуні недалеко відкотиться», «Від лося — лосята; від свині — поросята».

А ось гарне спостереження до уроку «Постембріональний розвиток та його етапи. Прямий та непрямий розвиток тварин»: «Ти б, Метелику, не дуже пишався, сам учора гусінню був!» Поясніть суть таких загадок: «Двічі родиться, а раз умирає», «Що двічі родиться: вперше — гладеньке, а вдруге — пухленьке?» (*птах*). На цих прикладах покажіть типи розвитку тварин і способи появи на світ.

Під час вивчення теми «Структурна складність і впорядкованість організмів» на уроці, присвяченому одномембранним орга-нелам, розповідаючи про будову та функції лізосом у клітині, запропонуйте учням розгадати загадку: «Що то воно: в воді водиться, з хвостом родиться, а як виростає, хвіст відпадає»? Хай учні знайдуть у підручнику відповідь на запитання.

Під час вивчення теми «Основи екології» на уроці «Зміни в екосистемах» можна використати такі зразки творчості, що пояснюють саморозвиток та зміну в екосистемах: «Ліс сам себе чистить», «Верба, як лугова трава: її викосиш, а вона знову виростає». На уроці «Ланцюги й сітки живлення» запропонуйте пояснити такий узаємозв'язок, скласти найпростіші ланцюги живлення: «У корови молоко на язиці», «Зарікалася коза листя об'їдати, поки її вовк не з'їв». Розглядаючи взаємозв'язки між організмами в екосистемах (а вони утворюють досить складні та різноманітні зв'язки між популяціями — ланцюги живлення, територіальні зв'язки), запропонуйте визначити тип узаємозв'язку: «Де дуби — там і гриби». Складіть найпростішу задачу на правило екологічної піраміди та розв'яжіть її.

Під час вивчення теми «Основи еволюційного вчення», характеризуючи основні положення теорії Ч. Дарвіна, запропонуйте визначити форму боротьби за існування: «Де волошки, там хліба трошки», «Пусти осот в город — огірків не буде», «Боїшся горобців — не сій проса», «Не спіши, козо, в ліс, бо всі вовки твої будуть», «Сова спить, а кури бачить».

Є цілий ряд прикладів народної творчості, які можна використати в позаурочній діяльності. Це шаради: • Лежать дві рейки, а між ними посередині росте дуб-сосна. Як проїхати поїздові, щоб він не зачепив їх. (*Немає дерева дуб-сосна*)

Перша частина — морська тварина, її полюють люди радо. Вигук буде другим складом. Разом держава, та яка? (*Китай*)

• Назву річки й голос дужий якщо разом об'єднати, назву краю можна мати. (*Донбас*)

• З «К» — дерева захищає, і на них вона завжди. З «Н» звірятко заховає, коли треба, від біди. З «Г» з-за хмари виглядає, шапку сніжну не скидає. (*Кора — нора — гора*)

• На мені молотять за снопом новий сніп, а якщо з кінця читати, будуть миші враз тікати. (*Тік — кіт*)

• У воді я проживаю, хто турбує — тих шукаю. А коли з кінця читати, буду птахом я кричати. (*Рак — кар*)

• На Далекому я Сході — і завжди в морській воді; коли «К» на «Г» заміниш — стану деревом тоді. (*Краб — граб*)

• На неї птах сідає, вона його гойдає; а коли «Г» на «Б» змінить — звірятком стане вмить. (*Гілка — білка*)

• У затінку моїм мене ти в спеку вихваляєш. А літери лиш перестав — і цілий ліс спиляєш. (*Ліпа — пила*)

• Судно під парусом на морі плаває, та літери лиш перестав — у лісі літньою порою мене ти там здибаєш. (*Бриг — граб*)

Використання українського фольклору на уроках біології з теми «Клас Однодольні. Характеристика окремих родин»

О. А. Фіщук, учитель біології вищої категорії ЗОШ № 30, м. Одеса

Вступ

Природне входження дитини в духовний світ і традиційне життя рідного народу, його культуру, її моральне становлення, починається в дошкільному віці й продовжується в школі. І тут вирішального значення набуває використання національного фольклору, оскільки українця, як національно свідомого громадянина, можна виховати лише українськими методами й засобами, які вироблялися впродовж століть і дійшли до нас крізь негоди й рабство, перемогу і славу, ганьбу й велич.

Виховні властивості усної народної творчості дуже важливі для розвитку сучасного школяра. Загадки активізують процес мислення, розвивають кмітливість, формують уміння абстрагувати. Легенди тренують пам'ять, допомагають здійснювати логічні операції.

Видатний український педагог К. Д. Ушинський відзначав непересічне педагогічне значення фольклору у виховному процесі. Цю ідею він і втілював у практику виховання.

Існують різні фольклорні жанри, які можна активно використовувати на уроках біології з метою кращого засвоєння школярами й фольклору, і біологічного матеріалу.

Завдання: ознайомити учнів з особливостями будови представників родин Злакові, Осикові, Лілійні; розповісти учням про значення цих рослин у природі й житті людини; показати зв'язок українського фольклору з природою, спостереженнями за рослинами свого краю.

Обладнання: гербарії, таблиця «Класифікація покритонасінних рослин».

ХІД УРОКУ

I. Мотивація

Учитель української літератури

Були у Матері-природи

Дві донечки такої вроди:

Хто їх побачив хоч на мить, —

Не міг забуть і розлюбить.

Голубооку звали Флора,

У неї очі, наче зорі.

Завжди замріяна, привітна,

Ласкава, ніжна та тендітна.
А Фауна — швидка, як вітер,
Могла за птахами летіти
І за оленями стрибати.
Обидві світ живий любили.
Відтак його боготворили.
Тож вирішила мудра мати
В придане їм дарунки дати:
Мрійливій Флорі — світ рослинний,
А жвавій Фауні — тваринний.
Щоб берегли і доглядали,
Від всього злого захищали.
Живуть в легендах і понині
Живого світу дві богині.

Учитель біології. Які царства живої природи згадуються у вірші? Дайте загальну характеристику царства Рослини.

II. Актуалізація опорних знань (фронтальне опитування)

Учитель біології

- Яка наука займається класифікацією живих організмів?
- На які групи поділяють царство Рослини?
- За якими ознаками рослини відносять до Покритонасінних?
- За якими ознаками рослини відносять до класу Однодольні?
- Назвіть основні елементи квітки.

Учитель української літератури

- Що називається фольклором?
- Які різновиди українського фольклору ви знаєте?
- Які спостереження український народ відобразив у художній формі?

III. Вивчення нового матеріалу

Учитель біології. До однодольних рослин належить близько 64 тис. видів, переважно трав'янисті рослини, є серед них кущі й дерева.

Головні відмінності однодольних рослин від дводольних:

1. Зародок з однією сім'ядолею.
2. Зародковий корінь швидко відмирає, на місці головного кореня утворюються придаткові.

Коренева система мичкувата.

3. Листки з паралельним або дуговим жилкуванням.
4. Кількість частин квітки кратна трьом.
5. Флоема тільки із ситоподібних трубок (не має луб'яної паренхіми).

До класу однодольних належать родини Лілійні, Злакові, Осикові, Цибулеві.

Родина Лілійні поділяється на роди: Лілія, Спаржа.

Родина Злакові поділяється на роди: Бамбук, Пшениця, Ячмінь, Пирій, Овес, Ковила, Тонконіг, Костриця, Кукурудза, Рис, Просо, Сорго, Цукрова тростина.

Родина Осокові поділяється на роди: Осока, Очерет, Душиця, Болотниця.

Родина Злакові

Злакові — це багаторічні, зрідка одно- чи дворічні рослини. Пагони можуть видозмінюватись на кореневище. Деякі види мають здерев'яніле стебло, наприклад бамбук. Розпізнати більшість злакових можна за характерною будовою порожнистого в міжвузлях стебла, яке називають соломиною. Слід, проте, зазначити, що в кукурудзи та цукрової тростини стебло заповнене основною запасною тканиною. Стеблам притаманний вставний ріст. Листки прості, сидячі, видовжені, з паралельним жилкуванням, розміщені почергово. Довга трубчаста піхва листка огортає стебло. Коренева система цих рослин мичкувата.

Квітки злаків дрібні, малопомітні, зібрані в колоски, які, у свою чергу, утворюють складний колос (наприклад, жито, пшениця, ячмінь, пирій), волоть (наприклад, рис, просо, овес, суцвіття тичинкових квіток кукурудзи) або початок (наприклад, суцвіття маточкових квіток кукурудзи). Кожен колосок складається від одного-двох до багатьох (до 20) двоста-гевих або одностатевих квіток. Квітка має тросту оцвітину, що складається з двох квіт-~~ових~~ лусок і двох плівочок. Зазвичай є три гичинки та одна маточка. Серед злаків відомі самоzapильні (наприклад, ячмінь, пшени-~~ця~~, рис) та вітрозapильні (наприклад, жито, кукурудза, тимофіївка, пирій) види. Плід — ієрнівка з великим, багатим на крохмаль та >ілки ендоспермом.

Різноманітність і господарське значення. Найбільш відомі серед злаків різноманітні зернові :ультури (наприклад, пшениця, жито, ячмінь, >вес, рис, кукурудза). З їхніх плодів (зернівок) виготовляють хлібні та макаронні вироби, крупи тощо, зерно є кормом для худоби.

Учитель української літератури. Щодо хлібних злаків, то, за українським народним віруванням, одразу ж після створення світу ні жита, ні пшениці не було. А пшениця виникла згодом із куколю, а жито — зі стоколосу. А ще розповідають, що пшениця виросла зі сліз Адама, змішаних із землею, взятою прабатьками, за велінням Божим, біля райського порогу. Багато прислів'їв, приказок, прикмет пов'язано в українського народу зі злаками.

- Хто полю годить, тому жито родить.
- Грім гримить — хліб добре родить.
- Хто житній хліб уживає, тому Бог здоров'я прибавляє.
- Якщо до Івана Купала жита виколосяться, буде гарний урожай.
- Прийшов Варфоломій — жито на зиму сій.

Учитель біології. Овес посівний вирощують як важливу кормову й круп'яну рослину по всій території України. З лікувальною метою використовують неочищене зерно, стебла й листки зелених рослин. Вівсяні крупи містять збалансовану кількість легкозасвоєваних, багатих на незамінні амінокислоти білків, вуглеводів, жирів, вітамінів групи В, широко використовуються в дієтичному й дитячому харчуванні. Борошно й вівсяні пластівці використовують для косметичних масок, а відвар трави або соломи — для ванн, примочок у разі ревматизму, рахіту, обморожень, шкірних хвороб.

Учитель української літератури. Український народ дуже шанував овес як культурну рослину, спостерігав за його розвитком, відображав у прикметах.

- У середині серпня дозрілий овес удруге зеленіє — осінь буде дощова.
- Якщо до Різдва під дахом було багато бурульок — добре вродить овес.

Діти виконують народні пісні, які славлять пшеницю, овес, просо, жито (готують за-вчасно).

1. ОВЕС

Як посієм овес.

Та до зерна увесьь,

Та до зерна увесьь.

Як уродить же овес.

Як покосимо овес.

Як пов'яжемо овес.

Як покладемо овес.

Як повозимо овес.

Помолотимо овес.

Як повіємо овес.

Позбираємо овес.

Погодуємо овес,

Та до зерна увесьь.

2. «А МИ ПРОСО СІЯЛИ, СІЯЛИ»

—А ми просо сіяли, сіяли,

Ой див, ладо, сіяли, сіяли.

—А ми просо витопчем, витопчем,
Ой див, ладо, витопчем, витопчем.
—Та як же ви витопчете, витопчете?
Ой, див, ладо, витопчете?
—А ми коні випустим, випустим.
Ой, див, ладо, випустим.

3. «МАЯЛО ЖИТЕЧКО, МАЯЛО»

Маяло житечко, маяло,
Яку полі стояло.
А тепер не буде маяти,
А буде в столі лежати.

Учитель біології. Родини Лілійні та Цибулеві.

Родина Лілійні

Лілійні зазвичай комахоzapильні багаторічні трав'янисті рослини. Квітки в них двостатеві. Оцвітина проста, віночкоподібна, здебільшого складається із шести вільних або більш-менш зрослих листочків. Зазвичай у квітці є шість тичинок та одна маточка. Квітки поодинокі (наприклад, тюльпан) або зібрані в суцвіття (китиця та ін.). Плід — коробочка або ягода. До родини Лілійні належить понад 450 видів. Значна кількість видів лілійних уведена в культуру як декоративні рослини (наприклад, тюльпан, лілія).

Листки прості, сидячі або черешкові, розташовані почергово або утворюють прикореневу розетку.

Лілію людина вже давно розводить як декоративну культуру. Відомо кілька тисяч сортів цієї рослини, що приваблює нас красивими квітками та чарівним запахом. Окремі сорти розрізняються за формою, розмірами та забарвленням квіток. Цікаво, що в деяких лілій у пазухах листків утворюються дрібні цибулини, їх збирають і наприкінці серпня висаджують у ґрунт.

Не менш яскраві квітки мають тюльпани. В Україні відомо вісім дикорослих видів тюльпанів, що поширені переважно в степах. Тюльпани квітнуть із другої половини березня до середини травня. Більшість із них знаходиться під охороною. Розмножують їх, як правило, цибулинами, а статеве розмноження застосовують лише для виведення нових сортів.

Родина Цибулеві

За своїми ознаками цибулеві досить близькі до лілійних. Це багаторічні трав'янисті рослини з двостатевими квітками. Оцвітина в них складена шістьма вільними або частково зрослими листочками. У квітці є шість тичинок та одна маточка. Суцвіття — зонтик, плід — коробочка.

В Україні здавна вирощують часник та цибулю городню. Це багаторічні рослини, але в культурі їх використовують на першому (часник) чи другому (цибуля) році життя до утворення квітконосного пагона.

Часник містить ефірну олію, Іод, вітаміни групи В, С, фітонциди. Витяжки часнику збільшують амплітуду серцевих скорочень, розширюють периферичні й вінцеві судини. Часник діє протисклеротично, знижує артеріальний тиск, поліпшує діяльність кішок. Має дії бактерицидну, фунгіцидну, глистогінну, сечогінну, пригнічує ріст і розмноження мікроорганізмів.

Цибуля використовується в разі хвороб вух, авітамінозів, катарів. Лікувальні властивості цибулі ґрунтуються на наявності в ній фітонцидів — речовин, які мають знезаражувальну дію. Крім того, цибуля містить значну кількість вітамінів С, групи В, цукру (близько 14 %), білки, каротин, мінеральні солі (Калію, Натрію, Фосфору, Магнію, Феруму), фітогормони. Цибуля сприяє поліпшенню апетиту, нормалізує водно-сольовий обмін. Цибулю городню застосовують як протигрипозний, протиопіковий, відхаркувальний, сечогінний, глистогінний засоби. Цибуля — популярний косметичний засіб. Маска із суміші кашки з цибулі, меду, рослинної олії запобігає утворенню зморшок, тонізує шкіру обличчя.

Учитель української літератури. Існують прикмети, пов'язані з цибулею. Наприклад:

шкіра на цибулі тонка — зима буде м'яка, тверда й товста — зима буде сувора.

У XVII ст. гіацинти потрапили до нашої країни. Існує така легенда.

Одного разу діти гралися на березі моря, ліпили з піску пиріжки й будували замки. Аж ось майже біля самих хвиль хтось помітив ніколи не бачену квітку. У неї було таке саме листя, як у тюльпана, тільки все стебло вкрите безліччю квіточок, схожих на маленькі лілії. Далі на березі знайшли кілька пророслих цибулин. Як вони потрапили сюди, на піщаний берег? Пригадали, що минулого місяця під час бурі загинув генуезький корабель. Очевидно, ящики з цибулинами розбилися об узбережні скелі, і кілька цибулин потрапили на берег. Після цього жителі почали розводити гіацинти у своїх садах.

ЛЕГЕНДА ПРО ВОДЯНУ ЛІЛІЮ Це було в давнину, коли в широкі степи України залітали орди татарські. Страшний то був час. В одному селі росли й розцвітали вродою чорноокої, працювита красуні, як цвіт лілій.

Одного разу на село напали татари. Дівчата, щоб не йти в полон, втопилися в стрімкій і глибокій річці. І в тому місці, де темна вода сховала від ворогів красунь, на світанку з'явилися білі пуп'янки невідомих квітів. Здавалося, то ніжні руки дівчат тягнуться до сонця, вітають світло.



ЛЕГЕНДА ПРО КОНВАЛІЮ

1. Сріблясті дзвіночки конвалії з'явилися зі щасливого сміху лісової русалки Мавки, коли вона вперше відчула повноту великого справжнього кохання.

2. Є й така українська легенда, ніби квіти конвалії вирости там, де плакала дівчина, не дочекавшись козака з походу.

ЛЕГЕНДА ПРО ПІДСНІЖНИХ Одного разу мандрівники заблукали в хурделицю. Люди стомилися, почали втрачати силу. Тоді сніжинки пожаліли людей. Вони, падаючи на землю, перетворилися на білі квіточки. Люди милувалися гарними квіточками, які вселяли мандрівникам надію на порятунок. Так і залишилися квітнути підсніжники, провіщаючи надію на потепління і пробудження природи.



Учитель біології. Родина Осокові Загальна кількість видів — близько 4 тисяч.

Осокові — багаторічні, трав'янисті рослини, зрідка — однорічні трави. Стебла тригранні, без порожнини. Листки лінійні або лінійно-ланцетні. Квітки роздільностатеві або двостатеві. Типи суцвіть — колос, складний колос, волоть. Плід — горіх.

Учитель української літератури.

ЛЕГЕНДА ПРО ОСИКУ

1. Коли Ісуса переслідували посіпаки, він хотів заховатися під осикою. А вона виказала його своїм тремтливим листям. От і мусить тепер тремтіти все життя.

2. Коли Ісуса Христа було засуджено на смерть, пішли два посіпаки до лісу, щоб зробити хрест. Вони почали оглядати дерево, щоб виготовити прилад для

мук і смерті спасителя. Усі дерева перестали шелестіти, бо великий жаль і страх охопив їх. На узліссі росла осика. Вона сподобалась розбійникам, вони наблизились до неї. Побачивши це, осика затремтіла від страху. Рубачі залишили осика, бо видалась їм деревом м'яким. Але осика дуже перелякалась і від того часу тріпоче й шелестить листиками, хоча вітру нема.

IV. Узагальнення, систематизація знань

Самостійна робота учнів

Завдання: заповнити порівняльну таблицю.

Загадки

1. Має шкір сім, витискає сльози всім. *(Цибуля)*
2. Що то за голова, що лиш зуби й борода? *(Часник)*
3. Сидить Марфуша в семи колушках, хто її роздягає, той сльози проливає. *(Цибуля)*
4. Що то за твір, що ні чоловік, ні звір, а має вуса? *(Ячмінь)*
5. Є коси, та не з волосся,
Є зерно, та не колосся.

(Кукурудза)

6. На городі молода

Пишні коси розпліта,

У зеленій хустинки

Золоті хова зернинки.

(Кукурудза)

7. Діжечка на діжечці, діжечка на діжечці,
а зверху китичка. *(Очерет)*

V. Підсумки уроку. Домашнє завдання

Література

1. Хржановський В. Г., Пономаренко С. Ф. *Ботаніка: Учебное пособие для с.-х. учебн. заведений.* - М.: Колос, 1982.
2. *Український фольклор.* — К.: Освіта, 1997.
3. Похила Л. С, Яцук Г. Ф., Гдаль Б. Б. *Використання скарбниці народних знань у процесі вивчення біології.* — Тернопіль: Мандрівець, 1997.

